

Co je ještě čeština?¹

Milan Hrdlička

ABSTRAKT:

K základním atributům národa patří národní jazyk. Český národní jazyk je zpravidla chápán jako komplex strukturních jazykových útvarů (spisovná čeština, obecná čeština, interdialekty, nářečí), dále jako komplex souborů speciálních dorozumívacích prostředků (argot, slang) a komplex uzůálních forem řeči (běžná mluva, městská mluva). S tímto pojetím souhlasíme, pokládáme však za nutné vymezení naší mateřštiny rozšířit. Domníváme se, že by mezi její nespisovné útvary měly patřit zahraniční realizace češtiny s převahou českých prvků (americká čeština, vídeňská čeština a mnohé další). Počet uživatelů češtiny žijících mimo území Česka se odhaduje na dva miliony. Bylo by rovněž žádoucí zohledňovat i řečové projevy jejich nerodilých mluvčích (odkazujeme na teorii interlanguage). Čeština totiž vystupuje nejen jako jazyk mateřský, ale také jako jazyk cizí, resp. druhý (počet nerodilých mluvčích češtiny žijících v České republice se v současnosti pohybuje kolem tři čtvrté milionu). Je rovněž třeba systémově řešit vztah češtiny a českého znakového jazyka.

KLÍČOVÁ SLOVA:

český národní jazyk, čeština jako jazyk cizí a druhý, zahraniční realizace češtiny (krajanská čeština), mezijazyk, čeština spisovná, čeština obecná, český znakový jazyk, variety češtiny

ABSTRACT:

What Is Czech Really?

One of the fundamental attributes of a nation is its vernacular. Czech is typically understood as an amalgam of structural linguistic varieties (Standard Czech, Common Czech, dialects, interdialects), special types of communication (slang, argot), and common types of speech (ordinary speech, urban speech). Although the author agrees with this, he believes the way Czech is conceived must be broadened to recognize international varieties of Czech (American Czech, Viennese Czech, and many others) as non-standard dialects. It is estimated that there are two million speakers of Czech living outside of the Czech Republic. Building upon interlanguage theory, it is also worth considering the Czech of non-natives, since approximately 750,000 non-native speakers of Czech live in the Czech Republic, showing that Czech does not function only as a first language.

KEYWORDS:

Czech vernacular, Czech as a foreign language, Czech as a second language, Foreign forms of Czech, Czech spoken abroad, Interlanguage, Standard Czech, Literary Czech, Common Czech, Czech sign language, Czech dialects, Varieties of Czech

ÚVOD

Spolehlivé, kvalifikované, nezpochybnitelné, ale především řečové realitě a jazykové situaci odpovídající vymezení kontur, obsahu a povahy pojmu český národní jazyk by mělo být v lingvistické bohemistice samozřejmostí. Ve stávající, dlouhodobě převládající a obecně vcelku neproblémově přijímané koncepci naší mateřštiny (blíže

1 Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

např. Utěšený 1980; Daneš a kol. 1997; Čechová a kol. 2008; Svobodová a kol. 2011; Nebeská 2016 aj.) však nalézáme sporné momenty i doposud uspokojivě nezodpovězené, byť podstatou a dosahem nikoliv nepodstatné otázky a otevřené případy, na něž v příspěvku stručně poukážeme. Domníváme se, že jsou zajímavé jak z hlediska lingvistického (kontaktní lingvistika, sociolingvistika, obecná jazykověda aj.), tak i z perspektivy lingvodidaktické. Dokládají, že čeština vystupuje nejen v bázové roli jazyka mateřského, nýbrž mnohdy také v pozici jazykového kódu druhého, resp. cizího.² Podle našeho mínění by se tyto skutečnosti měly promítat do stanovení kontur, struktury a vlastně i konceptu naší mateřštiny.

K TRADIČNÍMU POJETÍ ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA A JEHO UŽIVATELŮ

Český národní jazyk bývá v jazykovědné bohemistice zpravidla chápán jako soubor strukturálních a nestrukturálních variet, přesněji řečeno jako a) komplex strukturálních jazykových útvarů (spadá tam čeština spisovná a obecná, další interdialekty a nářečí), b) komplex souborů speciálních dorozumívacích prostředků (řadí se tam poloútvary, konkrétně argot, slang, profesní mluva) a c) komplex uzuálních forem řeči (běžná a městská mluva), srov. odkazy výše i Hrbáček (2004). S jistým, ovšem poněkud problematickým zjednodušením se v tomto duchu konstatuje, že „Národní jazyk je jazyk společnosti, které označujeme termínem národ. Např. český národní jazyk je jazyk, kterého užívají příslušníci našeho národa, mluví-li svou mateřštinou“ (Hrbáček 2004: 43).

S uvedenými, obecně konsenzuálně přijímanými konturami českého národního jazyka souhlasíme; pokládáme nicméně za potřebné poukázat na některé doposud uspokojivě nedořešené momenty a navrhnout určité dílčí úpravy, korekce, částečná doplnění. Máme na mysli především následující tři diskusní, povahou rozdílné případy.

A) ČESKÝ ZNAKOVÝ JAZYK

Nejprve je třeba zmínit tuzemskou komunitu neslyšících. Počet těchto mluvčích, plnoprávných a legitimních příslušníků českého národa, se pohybuje v řádu desítek tisíc. Neslyšící se dorozumívají českým znakovým jazykem, tedy specifickým (svěbytným) jazykovým kódem od češtiny diametrálně odlišným. Při mechanickém a necitlivém uplatnění výše uvedeného konceptu českého národního jazyka (viz citaci Hrbáčka) by bylo možné snadno dospět k absurdnímu závěru, že z jazykové perspektivy tito mluvčí nespĺňují onu bázovou komunikační podmínku, a nemohou být tudíž dost dobře pokládáni za Čechy. To je jistě vyznění naprosto nepřipadné. Podle našeho mínění by proto bylo žádoucí nastolenou otázku systémovým způsobem pojednat a řešit (srov. dále).³

² K těmto obvyklým atributům by bylo legitimní přiřadit i v našem prostředí doposud méně užívaný pojem zděděný jazyk (blíže Nekula–Šichová 2017; Štěpánová 2020 aj.).

³ Žádné relevantní odborné pojednání zabývající se danou problematikou není nám ani osloveným odborníkům známo. Dlužno upřesnit, že se neslyšící učí zvládnout psanou podobu českého jazyka; psaná forma českého znakového jazyka neexistuje.

B) KRAJANSKÁ ČEŠTINA

Druhý, podstatně závažnější, co do počtu uživatelů neporovnatelně rozsáhlejší problémový případ, dlouhá desetiletí nepřiliš doceňovaný (ne-li záměrně přehlížený), představují zahraniční řečové realizace češtiny, jinak řečeno čeština krajanská.⁴ Máme na mysli rozmanité případy mnohaletého hybridního míšení českého jazyka v roli jazyka přistěhovaleckého s příslušným místním majoritním jazykem, ať typologicky a genealogicky příbuzným, či naopak odlišným.

Počet našich krajanů žijících v cizině se v posledních desetiletích odhaduje na dva miliony (jen v USA se jejich počet pohybuje okolo 1,3 milionu, viz Vaculík 2009; Karlík a kol. 2016; Cope 2021 aj.). Jedná se ale o údaje pouze přibližné, přesnější kvantifikace se jeví jako velmi obtížná. Setkáváme se totiž na jedné straně s krajanů, jejichž komunikační kompetence v češtině je na nízké úrovni, přesto se však tito mluvčí hlásí k českému původu,⁵ na straně druhé existují krajané, kteří sice češtinu poměrně solidně ovládají, avšak za Čechy se již nepokládají. Je rovněž třeba podotknout, že zatímco jsou některé české enklávy početné a stále životaschopné (na chorvatském Daruvarsku aj.), jinde (např. v Paraguayi, viz Zajícová 2010) český živel postupně ustupuje, nebo dokonce mizí.

Existence krajanské češtiny hlavně na západ od hranic tehdejšího Československa (dříve spjatá s emigrací, s citlivými otázkami politickými, ideovými) byla po dlouhá desetiletí tématem takřka tabuovým. Pokud se v ojedinělých případech o existenci takových útvarů přece jen uvažovalo, za integrální součást českého národního jazyka se explicitně nepokládaly. Jejich případná přináležitost k „naší“ češtině měla povahu spíše implicitní, pouze se vyzoumívala. Objevily se dokonce názory, které podobné variety (americkou češtinu) za součást naší mateřštiny výslovně nepovažovaly: „Ze zorného úhlu americké češtiny chápeme tedy komplex českého národního jazyka pouze jako historické východisko americké češtiny, jako zdroj jejích útvarů a podob, nikoliv jako komplex, jehož je americká čeština aktuální součástí“ (Kučera 1990: 68).

Pokládáme za nutné vznést k naznačenému restriktivnímu postoji zásadní výhrady. Kdyby totiž ony jazykově heterogenní podoby krajanské češtiny součást komplexu českého národního jazyka netvořily (nepatřily by mezi jeho specifické nepsisovné variety), ocitly by se logicky jako zcela neukotvené ve „vzduchoprázdnu“. Nevyhnutelným důsledkem by bylo nejen pozoruhodné zmnožení podob různorodých autonomních češtin (počítaly by se nepochybně v desítkách), ale potažmo i násobku počtu dalších „svěbytných“ slovanských (a ovšem rovněž jiných) jazyků. To je pochopitelně situace absurdní a naprosto neakceptovatelná. Z prostorových důvodů připomeneme alespoň letmo následující argumenty:

-
- 4 Pokládáme za zajímavou skutečnost, že hovoří-li se o dotyčné problematice, užívá se tohoto pojmu zpravidla v singuláru, tedy jako zastřešujícího pojmenování povahou, podobou i původem různorodých hybridních jazykových kódů obsahujících v různé míře prvky jak češtiny, tak i příslušného majoritního, popř. dalšího jazyka.
 - 5 Je potěšitelné, že se o těchto otázkách pojednává i z perspektivy jinojazyčné, zde konkrétně německé — viz tematické číslo časopisu *Brücken* (2021, č. 2), vydávaného na FF UK.

- 1) Poukazování na nežádoucí hybridní povahu různotvarů krajské češtiny (máme na mysli pouze útvary s výrazným, ba dominantním zastoupením českých prvků)⁶ nemůže při pohledu na vysoký podíl původem jinojazyčných prvků v současné češtině obstát;
- 2) V jazyce česky hovořících enkláv v zahraničí nacházíme vzácné nářeční prvky, které se již na našem území nevyskytují — odkazujeme na přínosný výzkum v bývalém pruském Slezsku, na území bývalé Jugoslávie, na ukrajinské Volyni, v rumunském Banátu aj., srov. Bělič (1959, 1972), Utěšený (1962), Voráč-Jančák (1962), Jančák (1971) aj. Bylo by myslitelné pohlížet na ně jako na elementy jiného (již nečeského) jazykového kódu?
- 3) Nemálo našich krajanů vykazuje k češtině podstatně vřelejší a opravdovější vztah než někteří její rodilí mluvčí;
- 4) V současnosti nelze — díky sociálním sítím a zejména v důsledku zcela odlišné geopolitické situace — přijmout tvrzení, že jsou české jazykové enklávy v zahraničí ve fatální komunikační izolaci⁷ a že jejich příslušníci prakticky nemají reálnou možnost navštívit vlast svých předků.

Není ostatně bez zajímavosti, že zmiňovaný puristický jazykový přístup zřetelně kontrastuje s velkorysým a osvíceným vymezením pojmu česká národní literatura, do níž spadá nejen česky psaná literární produkce vzniklá a vydávaná v tuzemsku i v exilu, nýbrž také písemnictví staroslověnské, latinské a částečně též německé (pražská německá literatura) vzniklé na našem území, viz také Hrdlička (2010).

C) INTERLANGUAGE, RESP. ČEŠTINA JAKO JAZYK DRUHÝ, EV. CIZÍ⁸

Je známou skutečností, že se čeština jako cizí jazyk vyučuje na různých úrovních v různých institucích (včetně středních škol) na všech kontinentech⁹ (blíže Hrdlička

6 Srov. svědectví o podobě češtiny v obci Malá Zubovština na území Ukrajiny: „... nelze pominout, že dlouhým soužitím došlo k ovlivnění češtiny ukrajinskými a ruskými prvky, a to v různé míře jak na všech jazykových rovinách, tak i u všech generací. Přitom samozřejmě, a to zvl. pokud jde o starou generaci, má zde čeština ještě takovou sílu, že se přejímaná slova plně zařazují do slovtvorného a morfologického systému češtiny“ (Jančáková 1995: 114).

7 Srov. nový fenomén — působení České školy bez hranic, dlouhodobé vysílání českých lektorů do četných krajských komunit Domem zahraniční spolupráce MŠMT ČR apod.

8 Podob češtiny bychom mohli nalézt podstatně více, třeba bibličtinu (bernoaláčtinu), tedy slovakizovanou podobu češtiny užívanou na Slovensku tamními evangelicky orientovanými vzdělanci. Její podoba je zachycena např. v Doležalově mluvnici *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). Zmínit lze též obrozenský koncept tzv. všeslovanského jazyka, který měl postupně vznikat na základě češtiny, poleštiny, ruštiny a ilyrštiny (viz Auty 1962). Připomínáme rovněž prvorepublikovou ideu čechoslovakismu, potažmo „československý jazyk“ (blíže např. Balowski 2018) a v neposlední řadě i tzv. překladatelštinu (překladačskou češtinu), blíže Chlumská (2018), k níž se staví kriticky např. Ilek: „Překladatelský jazyk neexistuje, jsou jen v slabších překladech jednotlivosti, zejména v syntaxi, frazeologii a dialogu, nedokonale přeložené a tak poznamenané vlivem originálu, že narušují organický ráz cílového jazyka“ (Ilek 1970: 51).

2012; Šebesta–Hrdlička a kol. 2020 aj.) a dlouhodobě patří k nejžádanějším slovan-
ským jazykům. Jejimi uživateli (a tvůrci jejich různých kvalitativních řečových po-
dob) jsou tedy v relativně omezené míře i cizinci (obvykle, nikoliv však výlučně, obo-
roví bohemisté).

Naše mateřština však rovněž plní významnou a nepřehlédnutelnou roli druhého
jazyka — v Česku totiž dlouhodobě žije (studuje, pracuje, podniká) přes tři čtvrtě
miliónu nerodilých mluvčích češtiny (v současnosti nejvíce Ukrajinců, Slováků, Viet-
namců, Poláků, ale i příslušníků jiných národů). Rovněž jejich komunikační kompe-
tence v češtině bývá na velmi rozdílné úrovni — od začátečníků až po mluvčí, kteří
jsou v podstatě bilingvní. Nehledě na kvalitu akvizice češtiny je nepopíratelné, že je
v jejich řečových projevech naše mateřština (různou měrou) zastoupena, a lze na ně
tudíž oprávněně pohlížet jako na řečové realizace češtiny (potažmo jako na specificko-
vou varietu českého národního jazyka).

V obou výše uvedených případech¹⁰ (čeština jako jazyk cizí, resp. druhý) se
v souvislosti s podobou naší mateřštiny uvažuje o podnětném a nosném konceptu
tzv. mezijazyka (interlanguage)¹¹. Zmíněná teorie se v souvislosti s mentalistickým
přístupem k akvizici jinojazyčného kódu objevuje na přelomu šedesátých a sedm-
desátých let minulého století (srov. Corder 1967: Selinker 1972 aj.). Podle ní si jinoja-
zyčný mluvčí v procesu¹² nabývání znalosti cílového jazyka (jde o sérii postupných
kontinuálních přechodů) vytváří stále věrnější, resp. přesnější představu (hypotézu)
o jeho systému (struktuře) a řečovém fungování.

Formující se mezijazyk (povahou dynamický, variabilní, nestabilní), který je po-
kládán za specifický a svébytný jazykový kód¹³ se všemi rysy přirozeného jazyka,
má v případě úspěšné akvizice postupně stále více rysů jazyka cílového a naopak
stále méně vlastností a prvků jazyka mateřského (kvalita komunikační kompetence
jinojazyčného mluvčího v cizím, resp. druhém jazyce se tedy z perspektivy cílo-
vého jazyka pohybuje v intervalu 0 %–100 %), viz Škodová (2017) aj. Tento přístup
je podle našeho soudu kompatibilní se stávajícím pojetím (srov. Společný evropský

9 Největším akademickým bohemistickým pracovištěm mimo území ČR je káhirskaí Ain Shams University (více než 150 posluchačů bakalářského studia) spolu se soulskou Hankuk University of Foreign Studies (zhruba 140 bakalářů).

10 Odkazujeme zde na výzkumy (nejen žakovských) korpusů (Merlin, CzeSL aj.), viz Šebesta — Šormová a kol. 2019: Štindlová 2013 aj.

11 Bývá označována i jako aproximativní systém, přechodná, resp. přechodová kompetence, třetí systém aj. viz Kotková 2017.

12 Do popředí se dostává rovněž otázka přirozeného pořadí akvizice jazykových kategorií a jevů, její vývojová stadia, role jazykového transferu (v případě jazyků typologicky a genealogicky příbuzných, ale i vzdálených) i další otázky (přílišná generalizace jazykových pravidel, vliv vyučovacího procesu na kvalitu mezijazyka, problematika jeho možné fossilizace aj.).

13 Nepokládá se tedy za pouhý (povahou defektní) subsystém jednoho z dotyčných jazyků. Teorie interlanguage se vyznačuje osobitým přístupem k jazykové (řečové) chybě — pokládá ji za přirozený a zákonitý průvodní jev akvizice (chyba má, stručně řečeno, systémový charakter a vypovídá o kvalitě hypotézy mluvčího). Podstata její filozofie by se dala shrnout slovy „chybami se člověk učí“.

referenční rámec pro jazyky, dále jen SERR) při posuzování úrovně znalosti cizího, resp. druhého jazyka.

Na konec přičiníme relevantní poznámku. Jinojazyčný uchazeč k získání českého občanství musí mimo jiné úspěšně složit zkoušku na úrovni B1 podle SERR. Ta se skládá ze znalosti českých reálií, z písemné zkoušky (poslech s porozuměním, čtení, psaná komunikace) a z ústního vyjadřování. Cizinec musí každou z uvedených částí složit alespoň na 60 % (jednu z položek písemné zkoušky na 50 %), jinak v testu neprospěje a občanství mu není uděleno. Bylo by velmi zajímavé podrobit podobné proceduře i rodilé mluvčí češtiny.¹⁴

ZÁVĚR

Pokládáme problematiku vymezení kontur a obsahu pojmu český národní jazyk za velmi důležitou. Souhlasíme s tradičním vymezením naší mateřštiny (viz výše) jako s bazovým východiskem, pokládáme nicméně za potřebné současný koncept aktualizovat, doplnit, přiblížit jej dnešní jazykové situaci. Pokud jde o naše neslyšící spoluobčany, situaci by bylo možné řešit přinejmenším tím, že by se při nutně extenzivnějším a otevřenějším vymezení konceptu českého národního jazyka oprávněně zohledňovala i zmíněná (a významem rozhodně nezanedbatelná) množina mluvčích. V případě četných a různorodých podob krajské češtiny, zejména těch s výraznější převahou českých prvků, se vyslovujeme pro jejich systémové zařazení mezi specifické nespisovné variety naší mateřštiny. Za řečové realizace českého národního jazyka, a tedy za jeho specifické variety, pokládáme rovněž promluvy jeho nerodilých mluvčích, v nichž čeština (různě zvládnutá) vystupuje v roli jazyka cizího, resp. druhého.

BIBLIOGRAFIE:

- Auty, R. (1962): Úvahy o všeslovanském jazyku v době obrozené, *Slavica Pragensia IV (Philologica)*, Praha: Univerzita Karlova, s. 543–548.
- Balowski, M. (2018): Československý jazyk a myšlenka nezávislého národa, in: Škodová, S. — Hrdlička, M. (eds.), *Čeština jako cizí jazyk v průsečíku pohledů*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 13–28.
- Bělič, J. (1959): Poznámky o češtině na Daruvarsku v Jugoslávii, *Slavica Pragensia I (Philologica)*, Praha: Univerzita Karlova, s. 59–75.
- Bělič, J. (1972): *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN.
- Cope, L. (2021): Dokumentace krajské variety češtiny v Texasu: současný stav a výhled do budoucna, *Naše řeč* 104(5), s. 284–311.

¹⁴ Odvoláváme se na alarmující poznatky, k nimž dospěla Hradilová (2020). Podrobila testu z češtiny na úrovni C1 podle SERR dvě stě českých rodilých mluvčích — 60 studentů střední odborné školy, 60 gymnazistů a 80 vysokoškoláků, vesměs posluchačů oborového studia bohemistiky. Kupř. ve čtení s porozuměním dosáhlo nejvyššího stupně úspěšnosti (90 %–100 %) pouze 14,5 % respondentů, celých 30 % jich nevyhovělo. Psanou komunikaci zvládlo na výbornou jen 15,5 % dotázaných, 22 % účastníků ankety neuspělo.

- Corder, P. (1967): The Significance of Learner's Errors, *International Review of Applied Linguistics* 5(4), s. 162–169.
- Čechová, M. a kol. (2008): *Současná stylistika*. Praha: NLN.
- Daneš, Fr. a kol. (1997): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- Hradilová, D. (2020): *Role rodilého mluvčího v cizojazyčné komunikaci*. Olomouc: UP v Olomouci.
- Hrbáček, J. (2004): *Úvod do studia českého jazyka*. 2. vyd. Praha: Karolinum.
- Hrdlička, M. (2010): K užívání a pojmání českého národního jazyka, in: Čmejrková, S. — Hoffmannová, J. — Havlová, E. (eds.), *Užívání a prožívání jazyka*, Praha: Karolinum, s. 505–508.
- Hrdlička, M. (2012): Výuka češtiny v zahraničí, *Český jazyk a literatura* 63(1), s. 67–70.
- Chlumská, L. (2018): *Překladová čeština a její charakteristiky*. Praha: NLN.
- Ilek, B. (1970): O specifčnosti překladového textu, *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury* 14, s. 51–56.
- Jančák, P. (1971): Čeština v Ivanově Sele v Jugoslávii, *Slovo a slovesnost* 32(3), s. 241–257.
- Jančáková, J. (1995): Dnešní stav mluvy českých reemigrantů ze Žitomirska na Ukrajině *Slovo a slovesnost* 56(2), s. 110–118.
- Karlík, P. a kol. (2016): *Nový encyklopedický slovník češtiny I, II*. Praha: NLN.
- Kotková, R. (2017): *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- Kučera, K. (1990): *Český jazyk v USA*. Praha: Univerzita Karlova.
- Nebeská, I. (2016): Spisovná čeština, in: Karlík, P. a kol. (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha: NLN, s. 1733–1735.
- Nekula, M. — Šichová, K. (2017): Variety češtiny a čeština jako cizí jazyk, in: Nekula, M. — Šichová, K. (eds.), *Variety češtiny a čeština jako cizí jazyk*, Praha: Akropolis, s. 7–21.
- Selinker, L. (1972): Interlanguage, *International Review of Applied Linguistics* 10(3), s. 219–231.
- Svobodová, J. a kol. (2011): *Fenomén spisovnosti v současné jazykové situaci*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Škodová, S. (2017): Podoba variet češtiny v řeči cizinců se zřetelem k ukrajinským mluvčím, in: Nekula, M. — Šichová, K. (eds.), *Variety češtiny a čeština jako cizí jazyk*, Praha: Akropolis, s. 247–270.
- Šebesta, K. — Šormová, K. a kol. (2019): *Korpusy v jazykovém vyučování*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Šebesta, K. – Hrdlička, M. a kol. (2020): *Čeština jako cizí jazyk na Dálném východě*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Štěpánová, M. (2020): Nejstarší mluví češtiny v Buenos Aires: uchovávání a předávání jazyka předků, *Nová čeština doma a ve světě* 10(1), s. 52–67.
- Štindlová, B. (2013): *Žákovský korpus češtiny a evaluace jeho chybové anotace*. Praha: FF UK.
- Utěšený, S. (1962): O jazyce českých osad na jihu rumunského Banátu, *Český lid* 49(2), s. 201–209.
- Utěšený, S. (1980): K rozrůznění českého národního jazyka. (Metodologické a tereminologické poznámky), *Slovo a slovesnost* 41(1), s. 7–16.
- Voráč, J. — Jančák, P. (1962): K dnešnímu stavu nářečí střelínských Čechů v Polsku, *Slavica Pragensia IV (Philologica)*, Praha: Univerzita Karlova, s. 599–605.
- Vaculík, J. (2009): *České menšiny v Evropě*. Praha: Libri.
- Zajícová, L. (2010): *Český jazyk v Paraguaji. Studie o jazykovém kontaktu a zániku*. Olomouc: UP v Olomouci.